

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Állam- és Jogtudományi Kar

Pozsonyi Norbert

A tudományos munkásságot összefoglaló habilitációs tézisek

Szeged
2023

Bevezetés

A római jog tudományos művelésének alapjaival hallgatóként kezdtem el megismerkedni a – Prof. Dr. Jakab Éva által vezetett – tudományos diákkör (a továbbiakban: tdk) tagjaként. E munkában az egyetemi évek alatt lépésről-lépésre mélyültem el. Ez az út a helyi tdk üléseken történő referátum tartásától, az Országos Tudományos Diákkörön (a továbbiakban: OTDK) való opponensi szereplésen át (2005 – Győr, opponensi különdíj), az OTDK dolgozat megírásáig (2007 – Balatonfüred, I. helyezés) vezetett. Majd az egyetemi diploma megszerzését követően a – teljesség igénye nélkül – Személyi Kálmán, Pólay Elemér, Molnár Imre és Jakab Éva által szellemileg formált szegedi római jogi iskolában kezdtem meg oktatói pályámat Jakab Éva témavezetése mellett.

Már az oktatói működésem legelején megértettem azt, hogy a római jog oktatása és kutatása egy pontról kiindulóan ugyan, de két elkülönülő nyomvonalon halad. A római jog oktatásának célja az, hogy a modern polgári jogi stúdiumokhoz propedeutikai tárgyként szolgáljon, amely a legfontosabb magánjogi alapintézmények fogalmi struktúráján túl annak fejlődéstörténetével is megismerteti a hallgatót, ezzel – lehetőség szerint – egyfajta történeti szemléletet is kialakítva a jogot tanulni vágyó ifjúság jogi gondolkodásában. A római jog oktatásának célja tehát nem korlátozható egyszerűen csak a „polgári jogi alaptan” jelleg hangsúlyozására, ugyanis az effajta leegyszerűsítés téves végkövetkeztetésekre (is) vezethetne. E körben mai napig is mértékadónak tartom Személyi Kálmán által a két világháború közötti időszakban kifejtett – bár kissé idealisztikus, de engem mindig megragadó – alábbi gondolatait: „[a] kezdő jogász a joggal mint fejlődésben lévő történeti tényezővel ismerkedik meg és így férközik a jognak lényegéhez, mielőtt a tételes jog paragrafus tengere elhomályosíthatná előtte a fejlődési mozzanatot” (Személyi Kálmán: Jogászképzés és klasszikus műveltség, in: Fray Jenő (szerk.): Parthenon. A klasszikus műveltség barátai egyesületének közleményei, V. füzet, Budapest, 1932. 32-33. pp.).

A kutatás területén azonban (számomra) a hangsúly máshol helyezkedik el. Tanárom – Jakab Éva – már hallgató korom óta azt a szakmai szemléletet plántálta belém, hogy „a XXI. század elején már régen nem az a célja a római jog kutatásának, hogy a modern, hatályos magánjogi rendszer kiépítése számára próbáljon átvehető, absztrakt megállapításokat kiszűrni az antik anyagból. (...) Ehelyett fáradtságos és elmélyült alapkutatásokra van szükség: a jog keletkezését, működését, a jogegységesítési törekvéseket minél sokoldalúbb ókori összefüggéseiben kell feltárnunk” (Jakab Éva: Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban, Budapest, 2011. 27-28. pp.). Kutatómunkám során törekszem e „meghagyást” mindig szem előtt tartani.

Szeged, 2023 októbere

A tudományos munkásság rövid összefoglalása

A római jogi fő kutatási irányaim eddig két területet érintettek: egyrészt a római zálogjogot és a hitelbiztosítéki célú tulajdonátruházást (*fiducia cum creditore*), másrészt pedig a formuláris eljárást (azon belül is a perelőkészítés és a peralapítás szabályait és dinamikáját). A két kutatási terület közös metszéspontjában a ránk hagyományozódott okirati és egyéb feliratos szövegemlékek vizsgálata áll. Mindkét esetben az volt a célom, hogy a praxis feltárása útján alkothassak képet az adott korszak jogéletéről (jogi valóságáról).

A doktori értekezésem címe *Zálogjog a szerződési okiratok tükrében (Kauteláris praxis a preklasszikus és klasszikus korszakban)* volt. Ennek keretében a Kr. e. II. század derekának szerződési praxisát vizsgáltam Cato *De agri cultura* című művének zálogkikötéseket tartalmazó szerződési mintái alapján (Cato agr. 146; 149-150). A catói szerződési minták elemzése elengedhetetlen fontosságú egy olyan jogtörténeti kutatásban, amely a szerződési gyakorlat tárgyalását állítja a középpontba. Megkísértem részletesen feltárni a szerződési mintákban foglalt valamennyi ügyleti kikötés technikai-jogi hátterét és tartalmát, illetőleg elvégezni a formulákban megjelenő zálogkikötések (zálogjogi joghelyzetek) széleskörű jogi interpretációját.

Ezen túlmenően vizsgáltam a Iulius-Claudius dinasztia korából származó viaszostáblákat, amelyeket 1959-ben fedeztek fel a Pompeji melletti Murècine község határában (ún. Sulpicius-archívum). Ezen archívum négy olyan okiratot is tartalmaz, amelyek zálogkikötést dokumentálnak (TPSulp. 51; 52; 55; 79). E források felbecsülhetetlen jogtörténeti jelentősége az, hogy több olyan szerződés is található közöttük, amelyek egymással szoros tartalmi összefüggésben állnak, és ezáltal egész ügyleti folyamatok válnak rekonstruálhatóvá. A zálogjogot rögzítő okiratokon túl elemzés körébe vontam azokat a dokumentumokat is, amelyek ügyleti tartalmukat tekintve hitelbiztosítéki célú tulajdonátruházást (leegyszerűsítő, de nem pontos megnevezéssel: „tulajdonzálogot”) dokumentálnak. Ezek közül két dokumentum olyan viaszostábla (FIRA III 91; TH 65), amelyeket a Kr. u. I. században Itália (azon belül Campania) területén állítottak ki. A harmadik okirat pedig az egykori Baetica tartomány (a mai Spanyolország déli része) területén talált olyan feliratos réztábla, amely valaha egy írnok szobájának a falára lehetett kifüggesztve azért, hogy mintául szolgáljon olyan okiratok kiállításához, amelyek tárgya hitelbiztosítéki célú (fiduciárius) tulajdonátruházás volt. E kutatómunka során részletesen értékeltem azokat a szerződési kikötéseket, amelyek a zálogtárgy értékesítésére vonatkoznak (*pactum de vendendo*).

A doktori fokozatom megszerzését megelőző tudományos munkásságom részletesebb ismertetését – a Szegedi Tudományegyetem Habilitációs Szabályzatának 3. § (1) bekezdésére is figyelemmel – a továbbiak során mellőzöm.

A doktori fokozat megszerzését követő években a tudományos érdeklődésem az eljárási jog felé fordult. Ezen belül pedig kifejezettem a formuláris eljárás gyakorlati dinamikájának a megértését tűztem ki célul. Ennek keretében a kutatómunkám fókuszában elsődlegesen a perelőkészítés komplex folyamata állt. E vonatkozásban pedig különös jelentőséget tulajdonítottam a *vadimonium* intézményének.

Ha leegyszerűsítve szeretnénk meghatározni a *vadimonium* ügyletének a lényegét, akkor ezt akként fogalmazhatnánk meg, hogy a *vadimonium* nem más, mint egy kettős stipulatio (Doppelstipulation) a felek között, amelyben az adós (*promissor*) – legtöbbször bírságfizetés (*poena*) terhe mellett – arra vállal kötelezettséget, hogy ő – vagy esetleg harmadik személy – meghatározott helyen és időben, valamilyen jogilag releváns cselekmény elvégzése céljából megjelenik. A szakirodalom – a Kr. e. I. és a Kr. u. II. század közötti időintervallumból ránk maradt források alapján – a *vadimonium* két alaptípusát különbözteti

meg: egyrésről a „perbeli”, másrésről pedig a „peren kívüli” *vadimonium*-ot.¹ Az ún. „perbeli” *vadimonium* lényege az, hogy ennek szabályait – alapvetően – a *praetori edictum* rögzítette,² és a peres eljárás során ennek letételét a jogszolgáltató magisztrátus rendelte el. A perbeli *vadimonium*-nak akkor volt helye, ha a megkezdett *in iure* eljárást „aznap nem lehetett” befejezni (ez az ún. „halasztási” *vadimonium*),³ vagy pedig a már megindított ügyet valamilyen okból (pl. hatáskör hiánya miatt) egy másik jogszolgáltató magisztrátushoz kellett áttenni (ez az ún. „áttételi” *vadimonium*). A peren kívüli *vadimonium*-ra viszont az *edictum* szabályai nem vonatkoztak, annak megkötése a felek magánautonómiája körébe esett.

A jogi romanisztikában hosszú időn keresztül uralkodó volt az a nézet, amely szerint a *formuláris* eljárásokban a peren kívüli *vadimonium* – mint „idézési forma” („Ladungsform”) – az *in ius vocatio* alternatívája volt.⁴ Innen eredeztethető a német nyelvű szakterminológiában a mai napig használt „Ladungsvadimonium” megnevezés. Azonban az 1980-as évek közepén – Wolf kutatási eredményeinek hatására – paradigmaváltásra került sor.

Wolf az 1959-ben – Pompeji közelében – felszínre került okiratlelet (az ún. Sulpicius archívum) *vadimonium* dokumentumai alapján igazolta, hogy a peren kívüli *vadimonium* nem kiváltotta, hanem csak előkészítette a perbe hívás (*in ius vocatio*) jogi aktusát.⁵ Gaius Institúcióiban félreérthetetlenül rögzíti (Gai. 4,183): *[i]n summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, in ius uocare oportere*, azaz: „[e]gyszóval tudni kell azt, hogy aki valakit perelni akar, az illetőt perbe kell hívnia” (Brósz Róbert fordítása). Ebből a mondatból egyértelműen az következik, hogy a *formuláris* eljárásban az *in iure* eljárási szak megindításához mellőzhetetlen volt az *in ius vocatio*. Láthatjuk tehát, hogy a XII táblás törvény jól ismert kezdő során alapuló alaki jogcselekmény (XII t. t. 1,1: *Si in ius vocat, ito. Ni it, antestamino. Igitur em capito.*) az archaikus kortól kezdődően egészen a Kr. u. II. századig megőrizte a perindítással kapcsolatos jelentőségét. Kézenfekvő azonban, hogy a Kr. e. V. századi viszonyokra szabott szabályokat változatlanul nem lehetett volna fenntartani. Az *in ius vocatio*-ból fakadóan a „megidézett felet” például – többek között – a jogszolgáltató magisztrátus előtt való azonnali megjelenési kötelezettség terhelte. Ez a szabály életszerű lehetett az V. század derekán, amikor Róma városállama mindösszesen 8 km átmérőjű területet foglalt magában a Tiberis keleti partján,⁶ azonban ez a rendelkezés értelemszerűen – változtatások nélkül – nem lett volna fenntartható egy metropoliszban. Erre tekintettel észszerű és meggyőző Wolf álláspontja, amely szerint a felek a *vadimonium* megállapodásban egy olyan találkozási pontot rögzítettek, amely közel esett a jogszolgáltató magisztrátus tribunáljához, s innen az igényt érvényesíteni szándékozó fél már minden további nehézség nélkül megtehetette (és akár foganatosíthatta is) az *in ius vocatio* aktusát.⁷

Azonban véleményem szerint nem szabad a peren kívüli *vadimonium* jelentőségét arra lekorlátozni, hogy a felek ezzel csak a perbe hívást készítették elő. A peren kívüli *vadimonium* jelentősége ezen – álláspontom alapján – messze túlmutatott. Ebben az írásban kísérletet teszek arra, hogy feltárjam és megértsem a *formuláris* eljárás dinamikáját a felek viszonyának elnehezülésétől egészen a peralapításig. Meggyőződésem az, hogy a *formuláris*

¹ NÖRR, D.: *Prozessuales (und mehr) in der lex rivi Hibernensis*. ZRG RA 125 (2008), 129. tömör és szemléletes leírást ad a *vadimonium* alapvonalairól.

² LENEL, O.: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, 1927. 80-85.

³ Gai. 4,183.

⁴ Vö. STEINWENTER, A.: *Vadimonium*. in: PWRE 7A, Stuttgart, 1948., 2057.

⁵ WOLF, J. G.: *Das sogenannte Ladungsvadimonium*. in: Satura Roberto Feenstra, Fribourg, 1985., 60-69., különösen 65. Vö. KASER, M. – HACKL, K.: *Das römische Zivilprozessrecht*. München, 1996., 231.; NÖRR 2008: 129.; RÜFNER, TH.: *Vadimonium und andere Prozessstipulationen*. in: Handbuch des Römischen Privatrechts, Bd. II., Tübingen, 2023., 1982.

⁶ ALFÖLDY, G.: *Római társadalomtörténet*. (Fordította: Borhy László), Budapest, 2002., 22.

⁷ WOLF 1985: 65.

eljárás megindítását megelőzően a feleknek intenzív kapcsolatban kellett állniuk, és ennek a kapcsolatnak biztosított megfelelő keretet a peren kívüli *vadimonium*.

A felek közötti peren kívüli érintkezés (kooperáció) intenzitásának fenntartását két okból tartom fontosnak: egyrészt a felek a folyamatos egyezkedések során még elkerülhették a pert (permegelőzési ok), másrészt pedig – az egyezség hiányában – részleteiben előkészíthették a perindítást (perelőkészítési ok). Ez utóbbi esetben a felek – a *vadimonium* időpontjában – pontosan rögzíthették, hogy a jövőbeli felperes milyen keresetet indít (*editio actionis*), megköthették a peralapításhoz szükséges ügyleteket (pl. *sponsio*, *satisfactio iudicatum solvi*), egymás jelenlétében esetlegesen perbeli képviselőket (*cognitores*) nevezhettek ki, megegyezhettek az esküdtbíró személyéről, sőt még a *formulatervezetet* (perprogramot) is közösen szövegezhették meg.⁸ A perelőkészítés e kiemelkedő fontossága miatt mondhatta Cicero (Cic. Quinc. 5,21), hogy ha a felek a vitarendezési eljárása során informálisan (tehát puha eszközökkel) nem tudtak kiegyezni, akkor *res esse in vadimonium coepit*, azaz: „az ügy a *vadimonium* szakaszába lépett”.

E munkám célkitűzése tehát az, hogy a peren kívüli *vadimonium*okkal kapcsolatban a rendelkezésünkre álló legfontosabb (nem jogászai) irodalmi és epigráfiai forrásokat áttekintsem, és azokból következtetéseket vonjak le a *formuláris* eljárás dinamikájára nézve.

Meg kell jegyezni, hogy a *formuláris* eljárás kutatásának egy komoly, innovatív területe az epigráfiai forrásanyag – különösen az okiratok⁹ – vizsgálata.¹⁰ Az elmúlt évtizedek során a *vadimonium* kapcsán – nemzetközi szinten¹¹ – számos kiváló szakmai publikáció látott napvilágot.

A kutatás során az epigráfiai leletek vizsgálatán túl különös jelentőséget tulajdonítottam a római szépírók (jogilag a téma szempontjából releváns) írásainak is. Ennek keretében részletesen vizsgáltam a komédiaszerző Plautusnak azokat a szöveghelyeit, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a *vadimonium* intézményéhez [1) Aul. 316-319; 2) Pers. 289; 3) Curc. 162-163; 4) Epid. 685; 5) Bacch. 178-180 és 6) Rud. 777-778.]. A római *auctorok* írásainak gondos tanulmányozása során gyakran lelhetünk olyan szövegrészletekre, amelyek – jogilag releváns tartalmuk okán – alappal tarthatnak számot az antik jogtörténetészek figyelmére. E szöveghelyek ugyanis sok esetben egyfajta „történeti időablakot” nyitnak számunkra, amelyen keresztül bepillantunk a mű keletkezési korszakának jogéletébe.

⁸ Kézenfekvő módon nem várható el a felektől minden esetben a professzionális perelőkészítés, de ebben segítségükre lehettek a *iuris consultusok*, lásd ehhez PÓLAY E.: *A római jogászok gondolkozásmódja*. Budapest, 1988., 64-68.

⁹ JAKAB É.: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái*. Szeged, 2013., 16-20.

¹⁰ Lásd KUNKEL, W.: *Epigraphik und Geschichte des römischen Privatrechts*. in: *Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte*, Band 17, München, 1972.,: 193-242. – bár részleteiben mára már sok ponton meghaladott, de szemléletében még mindig – meghatározó írását.

¹¹ A téma legutóbbi monografikus feldolgozására DONADIO, N.: *Vadimonium e contendere in iure. Tra „certezza di tutela” e „diritto alla difesa”*. Milano, 2011. vállalkozott (előtte – jelenlegi ismereteim alapján – FLINIAUX, A.: *Le vadimonium*. Paris, 1908. volt az utolsó, aki nagy hatású munkájában a *vadimonium* témáját monográfiában részletezte). Meg kell említeni, hogy a XX. század első felében hazánkban is megjelent egy kismonográfia e témában Réthey Ferenc jogakadémiai tanár tollából (Réthey F.: *A vadimonium*. Budapest, 1916.). Réthey érinti ugyan a *vadimonium* eljárási joggal összefüggő kérdéseit, de alapvetően a kezességi kutatásainak egy „leágazásaként” jelent meg ez az írás, és a *vadimonium* anyagi jogi vonatkozásával és legkorábbi történetével foglalkozik. A szakcikk vonatkozásában – a teljesség igénye nélkül – mindenféleképpen kiemelendő ARANGIO-RUIZ, V.: *Il processo di Giusta*. Par. Pass. 3 (1948), 129-151.; Ferrari, G.: *I vadimonia nel processo di Giusta*. Labeo 4 (1958), 172-184.; BOYÉ, A. J.: *Replicatio pro Iusta*. in: Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz II, Napoli, 1964., 999-1008.; TOMULESCU, C.: *Das aussergerichtliche vadimonium in den in Herculanum gefundenen Wachstafeln*. RIDA 17 (1970), 319-328.; WOLF 1985: 59-69.; RODGER, A.: *Vadimonium to Rome (and Elsewhere)*, ZRG RA 114 (1997), 160-196.; METZGER, E.: *The Current View of the Extra-Judicial Vadimonium*. ZRG RA 117 (2000), 133-178.; Platschek, J.: *Vadimonium factum Numerio Negidio*. ZPE 137 (2001), 281-291.; CLOUD, D.: *Some thoughts on vadimonium*. ZRG RA 119 (2002), 143-176.; és NÖRR 2008: 108-188. írásai.

Leopold Wenger (1874-1953) *Die Quellen des römischen Rechts* című művében kifejezetten hangsúlyozza azt, hogy a jogi ismeretszerzés terén érdemes (a kutatóknak) a római irodalom irányába nagyobb bizalommal lenni, mivel – logikus érvelése szerint – „a saját közjoguk, magán- és eljárási joguk – mint minden művelt római –, úgy a kivételes tehetségű költők számára is már ifjú koruktól fogva közismert volt. A közéletet és a magánéletet – ott ahol a költő azokra utalást tesz – tévedéstől mentesen és hamisítatlanul ábrázolja”.¹² Hiszem azt: ha az antik irodalmi művekben sporadikusan megbúvó jogi részleteket – mint apró mozaikköveket – szorgalmasan összegyűjtögetjük, majd azokat a jogi exegézis „ecsetjével” óvatosan megtisztítjuk, akkor e mozaikdarabkák egymáshoz illesztésével összeállíthatunk egy olyan étellel teli képet, amely által közelebb kerülhetünk a római hétköznapi joggyakorlatának (jogi valóságának) a megismeréséhez.¹³

A plautusi szöveghelyek vizsgálata alapján az alábbi megállapításokat vontam le: 1) A *vadari* eljárásjogi jogcselekmény – az alkalmazási kontextustól függően (többek között) – jelenthetett egyoldalú és kétoldalú jogi aktust is. E terminus technikus alatt kétoldalú jogi aktusként a felperes által a *vas*-kezes lekötését – azaz: a (leendő) felperes és a *vas* közötti szerződés megkötését – kell érteni. 2) Ehhez képest pedig a *vadari terminus technicus* egyoldalú aktus formájában a felperes által az ellenérdekű félhez címzett jognyilatkozatként értelmezendő, amellyel a felperes felhívja a (leendő) alperest *vas*-kezes állítására. 3) E felhívásból fakadóan az alperesnek (vagy leendő alperesnek) az az eljárásjogi kötelezettsége keletkezik, hogy olyan *vas*-kezes(ek)e)t nevezzen: a) aki(ke)t az ellenfele elfogad, és b) a *vas*-kezes / kezesek „sem vonják ki magukat” a kötelezettség elvállalása alól, azaz: megköti / megkötik a (leendő) felperessel a *vadimonium*-szerződést (kétlépcsős ügyleti folyamat). 4) Ha a *vas*-kezesállítás eredménytelen, akkor – vélhetően még a köztársasági kor derekán is – fennállt annak az elvi lehetősége, hogy a felperes formalizált jogos önhatalom útján az ellenérdekű felet – a megjelenés biztosítása céljából – magánfogságba vethesse. 5) A Plaut. Aul. 316-319 alapján megállapítható, hogy a peren kívüli *vadimonium* már Plautus korában is ismert volt. 6) A plautusi források azt sejtetik, hogy a *vas*nak jogában állt önhatalom (jogszerű erőszak) alkalmazásával a megjelenni vonakodó személyt elővezetni. 7) Erre tekintettel a *vas* funkciója túlmutat a klasszikus kezességen, és inkább – a megállapodás gyakorlati célját tekintve – közelebb áll egyfajta „idézési végrehajtói” szerepkörhöz. 8) A Plaut. Epid. 680-685 alapján feltételezhetjük, hogy már Plautus korában ismert volt az, hogy valaki önmagáért ígér *vadimonium*ot (tehát a megjelenésre kötelezett személy maga köti meg a *vadimonium*-stipulatiót). 9) A Plaut. Rud. 777-778 alapján egyértelműen igazolható, hogy Plautus korában bevett szerződési gyakorlat volt, hogy a *vadimonium*ot szerződési bírsággal biztosították.

A plautusi szöveghelyek vizsgálata mellett kiemelt figyelmet fordítottam Cicero Quinticius érdekében elmondott perbeszédére, amely számos ponton tartalmaz értékes adalékokat a formuláris per lefolyására (és különösen a *vadimonium*ra) vonatkozóan. A

¹² WENGER, L.: *Die Quellen des römischen Rechts*. Wien, 1953. 223.: „[s]ein eigenes öffentliches, privates und Prozeßrecht ist, wie jedem gebildeten Römer, so auch dem begnadeten Dichter von Jugend auf geläufig. Das öffentliche und das Privatleben wird, wo ein Dichter darauf hinweist, ohne Irrtümer und Fälschung dargestellt”.

¹³ THÜR, G.: *Recht im hellenistischen Athen (Ephobie. Kassel/Austin PCG, Adespota 1152. Basanos)*, in: Symposium 1997. Akten der Gesellschaft für Griechische und Hellenistische Rechtsgeschichte 13, Köln – Weimar – Wien, 2001., 144. által Menandros komédiái vonatkozásában kifejtettek – *mutatis mutandis* – a római jog modern tudományára is irányadóak: „[a]uch wenn wir nicht immer neue Rechtseinrichtungen kennenlernen, bekommen wir tieferen Einblick in die Praxis des Rechtslebens. Ohne Kenntnis der Praxis ist das Wissen um eine Institution wertlos”. (Fordítás: Még ha [az irodalmi műveken keresztül] nem is ismerünk meg mindig új jogintézményeket, de [általuk] egy mélyebb bepillantást nyerünk a jogélet gyakorlatába. A jogintézményről való tudás a gyakorlat ismerete nélkül értéktelen.)

Quinc. 19,61 alapján a formularis per dinamikáját a felek közötti vita kialakulásától a peralapítás „kapujáig” terjedően a következő lépcsőzetes ábrával lehet szemléltetni:¹⁴

iudicium postulas – non recusat

in ius vocas – sequitur

vadari vis – promittit

debere dicis – negat

A Quinctiana szövegének elemzése alapján az alábbi következtetéseket vontam le: 1) Ha részleteiben áttekintjük a beszédet, akkor kirajzolódik előttünk a római (magánjogi) vitarendezési eljárás dinamikája, amely egy – fokozatosság elvére épülő – cselekményláncolaton alapul. Ez a láncolat négy elemből áll. Elsőként a felek a – perindítás szándékát még mellőzve – akár személyesen, akár közvetítőkön keresztül egyeztetnek a vitás kérdésről. Abban az esetben, ha ez nem vezet eredményre, úgy az ügy eljuthat a peren kívüli *vadimonium* szakaszába (*res esse in vadimonium coepit*), amelyben továbbra is nyitva áll a megegyezés lehetősége azzal, hogy az álláspontok esetleges „befagyását” követően ezen egyeztetés átfordulhat perelőkészítésbe. Ennek az a célja, hogy a felek – az eljárás koncentrált lefolytatása érdekében – felkészüljenek az *in ius vocatiót* követő *in iure* eljárásra. Az *in ius vocatio*val lép az eljárás a harmadik fázisba. Ezzel a jogcselekménnyel az ügy ismét szintet „ugrik” és peres szakaszba kerül. A negyedik láncszem pedig a peralapítást követő bizonyítási eljárás (*apud iudicem* szak). 2) A peren kívüli viszonyokban civiljogi hatállyal a *vadimonium* „elhalasztása” (*vadimonium differe*) technikailag két ügylettel volt lebonyolítható. Egyrészt: a korábbi *vadimonium* jogi sorsát le kellett zárni, amely egy stipulatio esetén – valós teljesítés hiányában – *acceptilatio* útján volt lehetséges. Ezt követően pedig a felek egy újabb stipulatioiban rögzítették az új megjelenési határnapot. Ebből a folyamatból is a felek (perindítás előtti) nagyfokú kooperációs készségének szükségessége tükröződik vissza. 3) Elképzelhető az, hogy nem csak a felperesnek, hanem az alperesnek is közölnie kellett a legfontosabb bizonyítékait még a *litis contestatiót* megelőzően, azt követően pedig – fő szabály szerint – újabb bizonyítékokra nem hivatkozhatott (a „meglepetés” bizonyítási eszközök kizárása). 4) Önmagában egy *vadimonium* elmulasztása nem szolgálhat alapul a *latitatio* valószínűsítéséhez, amely pedig egyik érdemi előfeltétele a *missio in bona* elrendelésének. Azaz: a *vadimonium* elmulasztásának *ipso facto* nem lehet a jogkövetkezménye a vagyonba való beutalás (*missio in bona*).

A kutatómunkám során különös hangsúlyt helyeztem az ún. Sulpicius archívum dokumentumainak elemzésére (*law in action*). A Sulpicius archívumnak nevezett „jogtörténeti időkapszulát” a Vezúv Kr. u. 79. évi pusztító kitörésének „köszönhetjük”, amely katasztrófáról – 1700 év távlatából – *Johann Wolfgang von Goethe* – az itáliai utazásai során vezetett naplójában – ezt írja: „Sonntag waren wir in Pompeji. Es ist viel Unheil in der Welt geschehen, aber wenig, das den Nachkommen so viel Freude gemacht hätte. Ich wies nicht leicht etwas Interessantes”.¹⁵ E „szerencsés tragédia” különös módon – mint említettem – érinti a modern jogi romanisztika világát is. 1959 áprilisában történt ugyanis, hogy a Pompejit

¹⁴ Vö. PLATSCHEK, J.: *Formularprozess: Verhandlung in iure*. in: *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Bd. I., Tübingen, 2023., 374.

¹⁵ Fordítás: „Vasárnap Pompejiben voltunk. Sok szerencsétlenség történt már a világon, de kevés, amely az utókornak annyi örömet szerzett volna. Érdekesebbet nem egykönnyen tudok elképzelni”. (Rónay György fordítása.)

Salernóval összekötő autópálya építési munkálatai során, a Pompeji közelében fekvő Murécine városrész határában egy antik villa maradványait fedezték fel az építőmunkások.¹⁶ A villa pontos rendeltetéséről csak feltételezéseink vannak. A leginkább elfogadott álláspont szerint ez az épület egykoron egy szakmai *collegium* székhelye lehetett.¹⁷ 1959. július 24-én a villa egyik étkezőhelyiségében (*triclinium*), egy vesszőkosárban elhelyezve találtak rá a (ma) Sulpicius archívumnak nevezett okirategyüttesre (viaszostáblákra, *tabulae ceratae*).¹⁸

A Camodeca által publikált 127 dokumentum között 16 darab – teljes vagy részleges – *vadimonium*-okirat és 6 darab *vadimonium* határnapon való megjelenést rögzítő tanúsítvány (*testatio sistendi*)¹⁹ található (TPSulp. 1-21, + 1 bis),²⁰ azaz: a *vadimonium*hoz köthető okiratok a Sulpicius archívumból fennmaradt dokumentumok 17 %-át teszik ki. Ez a statisztikai adat is azt a feltételezést erősíti, hogy a *vadimonium* lényeges „építőelem” volt a magánjogi jogviták rendezésére irányuló eljárások lebonyolításban (dinamikájában). A *vadimonium*-okiratok elemzése során (Digesta forráshelyek bevonásával) az alábbi végkövetkeztetésekre jutottam: 1) A *vadimonium factum alicui* értelmezésével kapcsolatban a Wolf-féle fordítási javaslatot tartom helyesnek, amely a mondatban megjelenő részes esetben álló személynevet nem egyszerű részeshatározónak, hanem *dativus auctoris*nak tekinti. 2) A peren kívüli *vadimonium*ot nem lehet akként leegyszerűsíteni, hogy szerepe kimerült abban, hogy a felek ezzel csupán az *in ius vocare* aktusát készítették elő. A peren kívüli *vadimonium* jelentősége ugyanis ezen erősen túlmutat, mivel a felek ezeken a *vadimonium*okon alapozták meg részleteiben a perindítást. A *vadimonium* tulajdonképpen – e körben – a jogi keretet adta meg a felek kooperációjához. Többek között a felek ekkor egyeztethették egymással az indítandó kereset formuláját, amelynek rögzülését követően az *editio actionis* ediktális kötelezettségének teljesítéséhez fűződő eljárásjogi joghatások is beálltak. 3) A források alapján (római polgárok esetén) az alábbiak szerint tartom rekonstruálhatónak a *vadimonium*-stipulatio ügyleti formuláját: *Spondesne te sisti [in certum diem] in certo loco, et si non steteris, quinquaginta aureos dari? – Spondeo!* 4) A *vadimonium cum poena* esetén pedig egy ún. valódi szerződési bírság. Egyrészt a kettős stipulatióból adósi kötelezettség keletkezik a megjelenésre (főszolgáltatás), amelynek elmaradása esetén hatályosul a bírságfizetési kötelezettség (járulékos szolgáltatás). 5) A peren kívüli *vadimonium* esetén rögzített szerződéses bírság összege – feltehetően – megfelelt az igényt állító fél követelésének az értékével. 6) A 5) pontra tekintettel – álláspontom szerint – a peren kívüli *vadimonium* lényege a vagyoni jogi ügyek esetén – többek között – abban állt: ha a kötelezett határnapot mulasztott (azaz: késleltette az eljárás megindítását), akkor a *stipulatio poenae* hatályosul,

¹⁶ WOLF, J. G.: *Neue Rechtsurkunden aus Pompeji*. Darmstadt, 2010., 17.

¹⁷ CAMODECA, G.: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*, Roma, 1999., 11.; GRÖSCHLER, P.: *Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanensischen Urkundenfund*. Berlin, 1997., 24skk.; PÓKECZ KOVÁCS, A.: *Raktárberlet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45)*. JT 9 (2009), 316.; WOLF 2010: 18.

¹⁸ CAMODECA 1999: 11skk. részletesen ismerteti az okiratok felfedezésének történetét.

¹⁹ Amennyiben a kötelezett a megállapított helyen és időben – megállapodásszerűen – megjelent, úgy a jogosult erről egy tanúsítványt (*testatio sistendi*) állított ki. A *testatio sistendi* formulájára példaként álljon itt a TPSulp. 16 okirai szövege [TPSulp. 16. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*): [T]i(berio) [Claudio] Caesare Au[gusto] V / T(ito) F[il]i[us] V[er]o [Vespa]s[ia]no [co(n)s(ulibus) / III k(alendas) N[ovembr(es)] / [P]uteolis in foro [a]nt[e] / aram Augusti Hord[ionia]=/nam C(aius) Sulpicius Cinn[a]=/mus hora tertia stetit. Fordítás: „Tiberius Claudius Caesar Augustus – (akinek ez az) ötödik (alkalommal való konzulása) – és Titus Flavius Vespasianus konzulok évében november Kalendae-ja előtti harmadik napon Puteoliban, a fórumon, az augusztusi hordioniana oltár előtt Gaius Sulpicius Cinnamus a harmadik órában megjelent”. Láthatjuk tehát, hogy ebben az okiratban a felek mintegy jegyzőkönyvszerűen okiratozták a *vadimonium*-megállapodásban foglaltak megtartását. A dokumentumot tanúk hitelesítették pecsétjeikkel, és ezt a stipulatio kötelezettje (*promissor*) – mint okirati bizonyítékot – használhatta fel abban az esetben, ha stipulator esetleg tagadta volna a *vadimonium*-megállapodás teljesítését.

²⁰ CAMODECA 1999: 49.

amellyel az eredeti igény érvényesítése (azaz: az állított összeg eredményes követelése) jelentős mértékben megkönnyebbül. Ekkor az igényt állító fél ugyanis sokkal kedvezőbb eljárási helyzetbe került, mivel az eredeti igény bizonyítási programja helyett csak azt kellett igazolnia, hogy ellenfele a *vadimonium* időpontjában nem jelent meg. 7) Meggyőződésem szerint a TPSulp. 1 alá felvett *vadimonium* háttérében az a tényállás állthatott, hogy az igényt állító fél az *actio certae pecuniae creditae*-vel kívánt keresetet indítani (20.000 + 1000 *sestertius*), és az okiratban feltüntetett további 7000 *sestertius* pedig megfeleltethető a *sponsio tertiae partis* összegének.

Az eljárásjogi vizsgálódásaim során külön figyelmet fordítottam a TPSulp. 31 szám alá felvett okirati textusnak, amely két kereseti formulaszöveget rögzít.²¹ Ezen forrás vonatkozásában az alábbi következtetéseket vontam le: 1) A TPSulp. 31 okirat esetén – az okirat pontos keltezésének hiánya okán – alappal feltételezhető, hogy a peres felek – a perelőkészítés érdekében a bírósági eljáráson kívül (az *in ius vocatiót* megelőzően) – megállapodtak abban, hogy jogvitájuk elbírálására *C. Blossius Celadus* személyére tesznek „(közös) indítványt”. 2) A *sponsio* teljesítése a peralapítás egyik érdemi előfeltételének minősült az *actio certae creditae pecuniae* alapján indított perek esetén. A *sponsio* eljárásjogi tartalma szerint az alperes stipulációs ígéretet tett a felperesnek a perbeli főtárgy értékének harmadrészével (*tertia pars*) egyező pénzösszeg megfizetésére. Az alperes ezt az összeget csak pervesztessége esetén volt köteles megfizetni a felperesnek. A *sponsio* jogi célja elsődlegesen a perbírság jellegében határozható meg. Ez az eljárásjogi szabály másodlagosan pedig azt célozta, hogy alpereseket visszatartsa a felelőtlen vagy nyilvánvalóan alaptalan perbebocsátkozástól (ezzel lényegesen lerövidítve a felek közötti vitarendezés időtartamát). 3) A TPSulp. 31-ben rögzített *formulák* okiratozási sorrendje nem a keresetek elbírálási sorrendjét, hanem a peralapításhoz vezető jogcselekmények időrendjét tükrözi vissza. 4) Az 1) pontban írtakra figyelemmel, alappal következtethetünk arra, hogy a felek a *sponsiót* már az *in iure* szak megindítását megelőzően megkötötték. Mindezek a tények mind abba az irányba mutatnak, hogy a felek az *in ius vocatiót* megelőzően részleteiben előkészítették a perindítást. 5) Álláspontom szerint a joggyakorlatban a *formula* írásban való rögzítése – nem mindig (!), de – sok esetben nem a *iudicium dare* dekrétum kihirdetését követte, hanem a felek már egy „írásba foglalt javaslattal” járultak a jogszolgáltató magisztrátus elé, aki arról döntött, hogy az írásban előkészített és elé terjesztett formulatervezet alapján megadja-e az *actiót* vagy sem. Ezeket a tervezeteket pedig a felek feltehetően a mindennapi praxis szerint a peren kívüli *vadimonium*okkal biztosított időpontokban közösen alakították ki.

Részletes elemzés tárgyává tettem még a TPSulp. 27 számú okiratot is,²² amely perjogtörténeti szempontból azért bír különös jelentőséggel, mert a szövegében a formuláris

²¹ TPSulp. 31. Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3: *Ea res agetur de sponsione. / C(aius) Blossius Celadus iudex esto; / si parret C(aium) Marcium Satur[ninum] / C(aio) Sulpicio Cinnamo HS I) ∞ d[are] / oportere, q(ua) d(e) r(e) agitur, / Caius Blossius Celadus iudex C(aium) / Marcium Saturninum HS I) ∞ / C(aio) Sulpicio Cinnamo cond[em]nato; / si non parret, apsolvito. / C(aius) Blossius Celadus iudex esto; // [si pa]rret C(aium) Marcium [Sat]urninum / [C(aio)] Sulpicio Cinnam[o] HS [(I)] I) ∞ ∞ ∞ / dare oportere, q(ua) d(e) [r(e) ag]itur, / C(aius) Blossius Celadus iude[x] C(aium) / Marcium Saturninum HS ((I)) ∞ ∞ ((I)) / [C(aio)] Sulpicio Cinnam[o] c[o]ndemnato; / si non parret, apsolvito. / Iudicare iussit (A)ulus Cossinius Priscus Ilvir. / [Actu]m Puteol[i]s, / (vac.) / Fausto Cornelio Sulla [Fel]ice / Q(uito) Marcio Barea Sorano co(n)s(ulibus)*

²² TPSulp. 27 Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (graphio, scriptura interior): [L(ucio)] Vitellio f(ilio) Messalla Vipstano Gallo co(n)s(ulibus), / pr(idie) non(as) Sept(embres). / L(ucius) Faenius Eumenes scripsi mihi convenisse / cum C(aio) Sulpicio Fausto finiendae controversi=ae caussa quae mihi cum eo est qua de re ultro / citro cognitores a nobis dati sunt me id vadimo=niun quod Sulpici cognitor cum cognitore meo / Romae haberet [re]mittere et quod is C(aius) Sulpicius / Faustus eo nomi[ne] q(uo) d(e)) a(gitur)] iudicatum solvi / satis dedit acceptam stipulationem ei facere; / ideo / si T(iberius) Iulius Spo[r]us [vadi]monium, quod ei cum L(ucio) / F[a]enio Thallo cognitore meo k(alendis) Novembr(ibus) / primis Romae in foro Aug(usto) ante statuam Cn(aei) / Senti Saturnini [t]riumphalem hora tertia // [HS] I))] mil(lia) numm[um] est deseru[er]it ne=/[minem] ex ea caussa cum Ti(berio) Iulio Sporo aut / [c]um sp[on]sore eius acturum aut a quo eorum / [petituru]m

„perrend” perelőkészítő szakaszának több jogi mozzanata (jogcselekménye) tükröződik vissza, ezért a tárgyalat okirat alapján számos „alaki” cselekmény rekonstruálható. E dokumentum elmélyült tanulmányozása útján pedig egy életteli bepillantást nyerhetünk a Kr. u. I. századi Itália mindennapi joggyakorlatának egy apró szelvényébe (*law in action*).

Az okirat szövege szubjektíve stilizált, azt Lucius Faenius Eumenes egyes szám első személyben fogalmazta meg. E megfogalmazási módra figyelemmel a tárgyalat okirat – formáját tekintve – *chirographum* jellegűnek minősül. A dokumentum *scriptura interior* részét Eumenes saját kezűleg jegyezte le – erős ún. „vulgárlatinsággal”²³ –, míg az okirat *scriptura exterior*át egy másik személy (másik kézírás) rögzítette.²⁴ Az okirat kiállításának időpontja Kr. u. 48. év szeptember hó 4. napja.

Ha a Sulpicius archívum megmaradt iratanyagát áttekintjük, akkor – részlegesen – rekonstruálhatjuk a tárgyalat okirat (TPSulp. 27) kiállításának előzményeit, ugyanis a leletegyüttes két *vadimonium*-okiratot is tartalmaz (TPSulp. 2 és 3), amelyeket a felek nem sokkal a TPSulp. 27 előtt állítottak ki. Ezen dokumentumok tartalma alapján az alábbi eseményláncolat állapítható meg: Lucius Faenius Eumenes és Gaius Sulpicius Faustus között egy (vagy több) (konszenzuális) adásvételi szerződés (*emptio venditio*) jött létre. A szerződés eladói pozíciójában Gaius Sulpicius Faustus, vevőiben pedig Lucius Faenius Eumenes volt. Később ebből az ügyletből fakadóan alakult ki a felek között vita, amelynek során a vevő – Lucius Faenius Eumenes – állított jogsérelmet, és nyilatkozata szerint 50.000 *sestertiust* meghaladó összeg részére való megfizetését kérte. A felek több *vadimonium* időpontot is kikötöttek, amelyek helyszíne Puteoli volt.

A vizsgált dokumentum (TPSulp. 27) tartalmilag két részre osztható, amelyeket az *ideo* kötőszó (Tab. I, pag. 2. lin. 11) fűz egybe. Az első rész egy konvenciót (megállapodás, *conventio*) rögzít, amely Eumenes és Faustus között jött létre: *L(ucius) Faenius Eumenes scripsi mihi convenisse / cum C(aio) Sulpicio Fausto*, illetőleg azoknak a döntéseknek a katalógusát tartalmazza, amelyeket a felek e konvenció keretében meghoztak (Tab. I, pag. 2. lin. 3-11.). Míg a második rész (Tab. I, pag. 2. lin. 12-15. és Tab. II, pag. 3. lin. 1-12.) dokumentálja e konvenció (megállapodás) tulajdonképpeni végrehajtását (ill. annak garanciáit).

A vizsgált okirat szövegéből az alábbi következtetéseket tartottam levonhatónak: 1) Az ügy irataiból megállapítható, hogy a felek a perindítást Puteoliban készítették elő, az eljárás színhelyének Rómába való „áttételére” pedig azért kerülhetett sor, mert a pertárgyértékre tekintettel a per nem tartozhatott a városi (*municipiumi*) jogszolgáltató magisztrátus hatáskörébe. Álláspontom szerint Puteoliban a jogszolgáltató magisztrátus olyan vagyoni jogi perekben járhatott el, amelyek esetén a pertárgyérték nem haladta meg az 50.000 *sestertiust*. 2) Az okirat szövege szubjektíve stilizált, azt Lucius Faenius Eumenes egyes szám első személyben fogalmazta meg és a *scriptura interior*ba saját kezűleg jegyezte le. Erre figyelemmel a tárgyalat okirat – formáját tekintve – *chirographum* jellegűnek minősül. 3) A felek feltehetően azért nem nevezhették meg pontosan az okiratban a kezest, mert számukra nyilvánvaló volt annak személye. Véleményem szerint ugyanis nem egy 3. személy vállalt kezességet az alperesi *cognitor vadimonium*áért, hanem maga az alperes (G. Faustus Sulpicius), s ezért felesleges lett volna őt e minőségben is név szerint feltüntetni a dokumentumban. 4) A TPSulp. 27 okirat szövegéből visszafejtve az alábbi „ügyleti szöveget” rekonstruálható a jogalanyok között az *in iure* eljárási szak megindítását megelőzően: 1) mindkét fél megbízott egy-egy perbeli képviselőt (az ő – belső – jogviszonyuk alapja tehát

exacturumque quid esset; si ad=/[versus] ea quid factum er[i]t quanti ea res erit, / [t]antem [pecun]iam dari stipulatus est C(aius) / [Sulpicius Faustu]s sponpondi (vac.) L(ucius) / [Faenius Eume]nes; / qu[od]que C(aius) Sulp[icius] Faustus eo [n]omine, quo de / a[gitur] iudi[catum] solvi satis dedit in=/terrogante eo me [ei] acceptam stipu=/lationem fecisse / Act(um) Putiollis.

²³ Lásd ehhez ADAMS, J. N.: *The Latinity of C. Novius Eunus*. ZPE 82 (1990), 227-247.

²⁴ CAMODECA 1999: 91.

egy *mandatum*), 2) akiket a másik fél jelenlétében a perképviselőre ünnepélyesen meghatalmaztak. 3) Faustus – tekintettel Ti. Iulius Sporus *cognitori* meghatalmazására – *stipulatio* útján arra kötelezte magát Eumenes javára, hogy pervesztesség esetén eleget tesz az ítéleti marasztalásnak (*cautio / satisfactio iudicatum solvi*). 4) A perbeli képviselők (*cognitores*) – Thallus és Sporus – *stipulatio* útján *vadimonium* megállapodást kötöttek egymással. 5) Faustus *stipulatio* formájában kezességet vállalt Sporusért – annak meg nem jelenése esetén fizetendő *poena vadimonii* erejéig – Thallus javára. Láthatjuk tehát, hogy egyrészt a felek komoly aktivitására volt szükség a perelőkészítés vonatkozásában, másrészt pedig az érintettek között *obligatio*k többreüt szövődése jött létre.

A római jogtörténet kutatása mellett még a tudománytörténet képezte érdeklődésem tárgyát, ezen belül is Személyi Kálmán (1884-1946) egykori szegedi római jogász professzor életútja és munkássága keltette fel az érdeklődésem. Eddig egyetlen tanulmányt publikáltam Személyi Kálmánról 2020-ban,²⁵ azonban azóta is folyamatosan gyűjtöm a Személyi Kálmán életéhez kötődő levéltári forrásokat és próbálom gondolni a műveiben hátrahagyott szellemi hagyatékát.

Továbbá kutatóként tagja voltam a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című kiemelt projekt keretében, az „Európai hagyomány: állam és igazgatás történeti megközelítésben” címet viselő kutatócsoportnak. E munka keretében rövid kutatási kitekintést tettem a római közjog világába. Elsődlegesen az egykori Pannonia provincia igazgatástörténetét helyeztem a fókuszba, ezen belül is különösen a „vámügyi igazgatás” nyomait kíséreltem meg feltárni.

Magyarország dunántúli régiója közel négy évszázadon keresztül a Római Birodalom (*Imperium Romanum*) területéhez tartozott. Ebből az okból kifolyólag a magyar jogi romanisták számára különösen érdekesek azok az egykori Pannonia provincia területén talált feliratos emlékek, amelyek római jogi relevanciával is bírnak (utalok e körben Diódsi György: *A jogtanítás nyomai Pannoniában*. AntTan 8 (1961), 99skk. és Visky Károly: *A római magánjog nyomai a magyar földön talált római kori feliratos emlékeken*. in: Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok V*, Budapest, 1983, 353skk. című tanulmányokra). Megjegyzendő, hogy a magyar területeken felszínre került epigráfiai leletek által nem ismerhetünk meg újabb jogintézményeket, azonban e források tanulmányozása során mégis – mint egyfajta „történeti időablakon” keresztül – egy élettel teli bepillantást nyerhetünk az antik hétköznapiakba, és ezáltal – talán – egy apró lépéssel közelebb kerülhetünk e korszak mélyebb megértéséhez.

Pannonia provincia lépésről-lépésre épült ki a történelem folyamán. Augustus császár írja politikai végrendeletében (*Res gestae divi Augusti*), hogy (Mon. Ancyr. 30) „Illyricum határait előre vittem egészen a Danuvius folyó partjáig” (Borzsák István fordítása). Az egységes Illyricumot később – feltehetően Tiberius császár uralkodásának kezdeti időszakában – két részre osztották: Illyricum superiusra és Illyricum inferiusra. Ezeket az igazgatási egységeket nevezték át később Dalmatiára és Pannoniára. Később pedig Traianus császár az egységes Pannonia provinciát ismét két igazgatási egységre bontotta: Pannonia superiorra (Felső-Pannoniára) és Pannonia inferiorra (Alsó-Pannoniára).

A Pannonia superior területén az észak-italiai Aquileiából kiindulva Savaria – Scarbantia – Carnuntum útirányon keresztül vezetett északra a „borostyánút” elnevezést viselő kereskedelmi útvonal. A kereskedelmi útvonalakat vámállomások (*stationes*) szegélyezték. Fontos megemlíteni, hogy a vámterületek nem feltétlenül estek egybe a provincia területével. A pannóniai provinciák az ún. Illyricum vámterületbe tartoztak, amely egyesítette magában valamennyi Duna menti provinciát.

²⁵ POZSONYI, N.: Személyi Kálmán (1884-1946), in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged 10/1. (2020), 719-732.

A vámterületeket („Zollgebiete”) igazgatási okokból vámkerületekre („Zollbezirke”) osztották fel. A vámellenőrzésre – mint fentebb arra utaltam – a vámállomásokon (*stationes*) került sor. Kezdetben a vámbeszedést tőkeerős társaságok (*societates publicanorum*) végezték, amelyek szinte mentesek voltak az állami kontrolltól, később – hozzávetőlegesen a II. század derekától – az adóbeszedést inkább egyszemélyi bérlőknek (vállalkozóknak, *conductores*) adták ki, akik már fokozott állami ellenőrzés alatt álltak.

Szombathelyen 1960. július 2-án – a Járdányi Paulovics István Romkert területén – a régészeti feltárások során egy ilyen állami „adóbérlői” tevékenységhez kötődő feliratos emlék került a felszínre. Ez a lelet egy – feltehetőleg még Septimius Severus uralkodása előtti időszakból származó – vámbélyegző volt, amely az alábbi feliratot viselte (AE 1968, 423): *C(aius) Tit(us) | Ant(onius) Pec(u)liaris co(n)du(ctor) vect(igalis) oc(t)avae Pann(oniarum) II (duarum) | ann(o) XII* [fordítás: Caius Titus Antonius Pecularis, a két Pannónia nyolcadvámjának bérlője, (a bérlet) 12. évében].

Ezt a vámbélyegzőt tehát egy Caius Titus Antonius Pecularis nevű vállalkozó („vámbérlő”, *conductor vectigalis octavae*) alkalmazottai használhatták a Kr. u. II. század második felében egy Savariában működő vámállomáson (*statio*). A *vectigal octavae* az ún. „nyolcados áruvámot” jelölte, amely azt jelentette, hogy az átutazó kereskedőknek a szállított áru értékének nyolcadrészét (12,5 %-át) vámként meg kellett fizetnie a római állam részére. Mint arra fentebb utaltam, az adó- és vámszedést a rómaiak nem szakosított igazgatási szerveiken keresztül végezték, hanem ezt a tevékenységi kört – nyilvános állami árverés útján – kiadták (*locatio conductio operis*) magánszemély vállalkozóknak (*conductores*), akik ellenszolgáltatásként vagy egy fix árat ígértek vagy pedig a bevétel meghatározott százalékát fizették az államnak. Mindenesetre ez a tevékenység jövedelmezhető lehetett a vállalkozó számára, tekintettel arra, hogy a vámbélyegzőn szereplő *conductor* a Pecularis, azaz a „vagyonos” *cognomen* viselte.

A bélyegzőből azt is megtudjuk, hogy a vállalkozó az illyricumi vámterületen belül mindkét pannoniai vámkörzet – azaz: Pannonia inferior és Pannonia superior – nyolcados vámjának a bérlője volt, amely tevékenységet már 12. éve folytatott (*anno XII*).

Ha fellapozzuk a jusziniánuszi Codexet, akkor találunk egy későbbi – de a vizsgált vámbélyegzővel hozzávetőlegesen azonos korszakból származó – császári leiratot (*rescriptum*), amelyet Alexander Severus a Kr. u. 227. évben adott ki (C. 4,65,7). Ebből a forrásból következtetést tudunk levonni a nyolcados vám bérbeadásának állami gyakorlatára, amely szerint ezen állami bevételek beszedését általában öt évre (*lustrum*) adták ki, és az állam azokkal a vállalkozókkal, akikkel elégedett volt – feltehetően „pályázat” kiírása nélkül – szerződést hosszabbíthatott. Erre tekintettel feltételezhetjük azt, hogy Pecularis egy *conductor idoneus*, azaz „alkalmas vállalkozó” lehetett [v.ö. C. 4,65,7: *si, cum Hermes vectigal octavarum in quinquennium conduceret, (...) posteaque spatium eius temporis expleto, cum idem Hermes in conductionem ut idoneus detineretur*], mivel e modell alapján már két alkalommal meghosszabbításra került az állami szerződése (figyelemmel arra, hogy a pecsét tanúsága alapján 12. éve folytatta ezt a vállalkozási tevékenységet).

Felmerül még a pecsét funkciójának a kérdésköre. E vonatkozásban csak hipotéziseket állíthatunk fel. Álláspontom szerint életszerű kiindulási helyzet az, hogy a vámeljárás végén, miután az „ügyfél” (kereskedő) lefizette a kirótt vámot, arról az eljáró „vámalkalmazott” nyugtát állított ki. Azt valószínűsítem, hogy ez a nyugta – a katonai diplomákhoz vagy a legtöbb ügyleti okiratokhoz hasonlóan – ún. „kettős okirat” („Doppelurkunde”) lehetett. A kettős okiratoknak az volt a lényege, hogy ezek a dokumentumok két részből álltak: egy szabadon hozzáférhető külső iratból (*scriptura exterior*) és egy lezárt belső iratból (*scriptura interior*). E dokumentum tartalmazhatta a vámkezelt áruk tételes felsorolását, esetlegesen a becsült értékét, illetőleg a lerótt vám összegét. Az elméletem szerint a belső iraton (*scriptura interior*) helyezhették el lezáráskor ezt a viszonylag nagy alakú pecsétet (amelynek átmérője:

8,6 cm), abból a célból, hogy – a hitelesség okán – az írás integritását biztosítsák, és annak tartalmát megóvják az esetleges hamisítástól.

Az elmúlt időszakban a tudományos érdeklődésem egyre inkább a római jog és a szépirodalmi művek kapcsolata felé fordult. Meggyőződésem szerint a római jog és az ókori irodalom egyes kapcsolódási pontjainak a vizsgálata az antik jogtörténet egyik legérdekesebb és leginnovatívabb kutatási területei közé tartozik. Az szépirodalmi szerzők műveiből a jogtörténeti kutatók számos érdekes részletet ismerhetnek meg egy-egy jogintézmény működése kapcsán, illetőleg ez fordítva is igaz: az irodalomtörténészek mélyebb jogi ismeretek által pontosabb képet alkothatnak egy-egy textus helyes interpretációjáról. E két tudományterület metszéspontjára mutat rá Michael von Albrecht is, aki azt hangsúlyozza: „[d]a der Alltag jedes Römers mit juristischen Erfahrungen erfüllt ist und diese wiederum dem ‚Väterbrauch‘ verbunden sind, kommt der Gedankenwelt des Rechts auch für das Verständnis der schönen Literatur große Bedeutung zu“.²⁶

E kutatási irányzat felé tettem az első lépést az *Et casu tum respondere vadato debebat, quod ni fecisset, perdere litem. Ein Interpretationsversuch zu Hor. sat. 1,9,35-37.* címet viselő tanulmányomban, amelyben Horatius közkedvelt *ibam forte via sacra* kezdetű szatíráját [ún. „Fecsegő szatíra” (sat. 1,9)] tettem jogi szempontú elemzés tárgyává. A szatíra története röviden összefoglalva az, hogy Horatius éppen Róma utcáin sétált, amikor egy számára alig ismert férfi (a továbbiakban: Fecsegő) lépett oda hozzá, aki magát mint tudós „irodalmárt” mutatta be, majd nyomban bizalmaskodni kezdett az éppen a beteg barátját meglátogatni igyekvő költővel. E „művelt széplélek” abból a célból kereste – tolakodó módon – Horatius társaságát, hogy az segítségére legyen abban, hogy ő Maecenas közelébe kerülhessen. Horatius a történet során több alkalommal igyekezett a kényszerű kísérőjétől udvariasan megszabadulni. E próbálkozások azonban eredménytelenek maradtak, míg végül a tolakodó útítársat – Apolló „közrehatására” (*deus ex machina*) – egy felperes perbehívása szakította el Horatiustól. Ezen epizód előzményeiről ekként ír Horatius (sat. 1,9,35-37): *ventum erat ad Vestae, quarta iam parte diei / praeterita, et casu tum respondere vadato / debebat, quod ni fecisset, perdere litem.*

A költő elbeszélése szerint tehát a fórumon álló Vesta-templomnál jártak éppen, amikor „a nap negyed része már eltelt” (Bede Anna fordítása). Ezt a közlést követi a mondatban az *et casu tum respondere vadato debebat, quod ni fecisset, perdere litem* szövegrész, amelynek a jogi magyarázata képzi az elemzés „gerincét”. A szövegben jogi szempontból rögtön feltűnik a *vadato* terminus technicus. A *vadari* igéből származtatható *vadato* szó használata ugyanis egyértelműen arra utal, hogy a szövegértelmezés során egy *vadimonium*-tényállásból kell kiindulni (vö. Cic. Quinc. 6,23: *se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere*). A *vadimonium* mint jogügylet – mint arra fentebb már rámutattam – egy stipulatio útján jön létre, amelyben a *promissor* – bírságfizetés terhe mellett – arra vállal kötelezettséget, hogy – jogi cselekmények elvégzése céljából – egy meghatározott helyen és időben megjelenik.

Az általam helyesnek tartott értelmezési lehetőség szerint, amelyet már Adolf Kiessling is felvetett a horatiusi szatírákhoz írt átfogó kommentárjában, a *vadato* kifejezést – hasonlóan a *sortito*, *compecto*, *auspicato* rögzült kifejezésekhez – „hiányos” *ablativus absolutus*-nak (*ablativus absolutus mancus*) kell tekinteni.²⁷ E megfontolás szerint tehát a tagmondat a következőképpen fordítandó: „és véletlenül a *vadimonium* alapján (éppen) akkor

²⁶ ALBRECHT, M. V.: *Geschichte der römischen Literatur. Von Andronicus bis Boethius und ihr Fortwirken. Band I.* Berlin – Boston, 2016., 526.

²⁷ KIESSLING, A. – HEINZE, R.: *Q. Horatius Flaccus. Satiren.* Berlin, 1921., 149.: „respondere vadato: nicht Dativ und von dem Kläger petitor zu verstehen qui reum vadatus est (...) ist; vielmehr Abl. abs. wie *auspicato*, *sortito*, *compecto*, in der Juristensprache *satis dato*, von *vadari* passivisch gebildet, wie auch *vadatus* den durch *vadimonium* verpflichtet bedeutet“.

kellett válaszolnia (választ adnia)”. A *respondere debebat* kifejezést azonban itt nem indokolt szó szerinti fordításban visszaadni. Tekintettel arra, hogy „(szóban) válaszolni” csak személyes megjelenés esetén lehetséges, azért ehelyütt érdemes a *respondere* igét átvitt értelemben „megjelenni” jelentéstartalommal fordítani (vö. OLD sv. *respondeo* 6. jelentéstartalom). Ezek szerint – az általam helyesnek tartott – fordítási javaslat a következő: „és véletlenül a *vadimonium* alapján éppen akkor kellett (személyesen) megjelennie”.

Ebből viszont adódik a következő kérdés, amely szerint: a szöveg peres vagy peren kívüli *vadimonium*-ra vonatkozik-e. Álláspontom szerint az utóbbi esetről lehet szó, tekintettel a szatíra utolsó soraira, amelyben egy perbe hívási aktus (*in ius vocatio*) bontakozik ki. Ugyanis a szatíra szövegéből a jogi cselekmények időrendje akként rekonstruálható, hogy a felek előbb megkötötték a *vadimonium*-ot, majd ezt követően került sor a perbehívásra (ezzel szemben perbeli *vadimonium*-ot csak perbehívást követően lehetett létesíteni).

A harmadik értelmezési probléma pedig az, hogy jogilag miként értendő Horatiusnak az a közlése, amely szerint: ha a „Fecsegő” a peren kívüli *vadimonium* időpontjában nem jelenik meg (*respondere vadato debebat, quod ni fecisset*), akkor ennek jogkövetkezménye: „*perdere litem*”. A *lis* főnév elsődleges jelentése ugyanis „per”, ha pedig ebből a jelentésből indulnánk ki, úgy a szószerinti fordítás „elveszíteni a pert” lenne. Ez viszont jogilag abszurd magyarázatra vezetne, mivel a peren kívüli *vadimonium*-nak éppen az a lényege, hogy azt a felek még a perindítást megelőzően kötik egymással (következésképpen ebben az esetben nem volna folyamatba téve olyan per, amelyet el lehetne veszíteni).

Ha fellapozzuk azonban a Heumann – Seckl-féle Handlexikont, akkor a *lis* szócikk alatt találjuk – többek között – a következő jelentést is: „pertárgy” („Streitgegenstand”). Heinze korábban már utalt arra, hogy a horatiusi szövegben a *lis* helyes fordítása valószínűleg a „pertárgy” lehet, azonban interpretációját a peres *vadimonium* szabályaira alapította (Gai. 4,186). Ehhez képest a szerző interpretációja Cammodeca kutatási eredményein alapul, aki a Sulpicius archívum *vadimonium*-okiratainak vizsgálata alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy a peren kívüli *vadimonium* esetén általában a vitás igény pénzben kifejezett összegét rögzítették a felek mint *poena vadimonii*.²⁸ (Tehát a *poena vadimonii* megfelelt az állított követelés összegének.) E nézethez csatlakozott később Gröschler és Wolf is.

Ha pedig ezt a modellt rávetítjük a szatíra cselekményére, úgy a következő tényállás rekonstruálható: a „Fecsegő” peren kívüli *vadimonium*-ot kötött „B” személlyel, akivel vagyoni jogi jellegű vitája volt. A peren kívüli *vadimonium* tartalma szerint a Fecsegő kötelezte magát, hogy egy adott időpontban a Vesta-templom mellett megjelenik. A megjelenés elmaradása esetére pedig az ellenérdekű fél által állított követelés értékével azonos összegű *poena vadimonii* megfizetését stipulálta. Következésképpen: ha elszegné a megjelenési kötelezettségét, akkor a pertárgy értékével azonos mértékű pénzbírság (*poena vadimonii*) megfizetése terhelné. Ebben a jogi kontextusban pedig rögtön értelmet nyer „a pertárgyat elveszíteni” (*perdere litem*) fordulat (megfogalmazás), ugyanis: ha a Fecsegő nem jelenne meg a *vadimonium* időpontjában, akkor ennek jogkövetkezménye az, hogy a pertárgy pénzben kifejezett értékét köteles lenne megfizetni (azaz azt „elveszti”).

²⁸ Vö. CAMODECA 1999, 52. p.: „[i]l suo importo nei nostri *vadimonia* stragiudiziali doveva di regola coincidere o comunque essere assai vicino alla stima del valore della lite”.

Tudományos előadások (2013-2023)

1. 2023. április 14., az előadás címe: „*Das außergerichtliche vadimonium in der Praxis*”, Brno (Csehország), Treffen Junger Romanisten.
2. 2021. szeptember 18., az előadás címe: „*Mosaiken aus der italienischen Prozesspraxis im 1. Jh. n. Chr. – Exegese zu TPSulp. 27*”, Bécs (Ausztria), XXIV. Internationales Sommerseminar zur Antiken Rechtsgeschichte.
3. 2019. május 31., előadás címe: „*Zwang gegen einen unangenehmen Nachbarn – Exegese zu D.8,5,17,2 Alf. 2 dig*”, Bochum (Németország), XXIII. Internationales Sommerseminar zur Antiken Rechtsgeschichte, „Zwang im Recht“.
4. 2019. március 22., előadás címe: „*Streitigkeit zwischen Eigentümer und Wohnrechtsinhaber. Exegese zu D. 8,2,41 pr.*”, Tübingen (Németország), XIII. Jahrestreffen der Jungen Romanistinnen und Romanisten.
5. 2018. november 30., előadás címe: „*Exegese zu D. 8,2,41 pr. (Scaev. 1 resp.)*”, Neue Grenzen, Humboldt-Kolleg Budapest.
6. 2017. szeptember 14., előadás címe: „*Provinz- und Stadtverwaltung Pannoniens in der zweiten Hälfte des ersten Jahrhunderts n. Chr.*” Bologna-Ravenna (Olaszország), SIHDA International Conference.
7. 2015. május 29., előadás címe: „*A peculium megjelenése és technikus értelmezése a nem jogászai forrásokban*”, Budapest, MTA, Antecessores iuris Romani. Brósz Róbert és Pólay Elemér Emlékezete.
8. 2014. március 6., előadás címe: „*Pfandrecht in der Vertragspraxis*”, Trier (Németország), Collegium Junger Romanistinnen und Romanisten, 8. Jahrestreffen.
9. 2013. szeptember 28., előadás címe: „*Freilassung in der Praxis*”, Thessaloniki (Görögország), International Conference of Young Legal Historians.
10. 2013. június 22., előadás címe: „*Manumissio inter amicos. Eine zweisprachige Urkunde aus Ägypten (FIRA III 11)*”, Tübingen (Németország), XVII. Internationales Sommerseminar zur Antiken Rechtsgeschichte.
11. 2013. május 11., előadás címe: „*Das pactum de vendendo in Theorie und Praxis*”, Innsbruck (Ausztria), 7. Jahrestreffen, Junge Romanistinnen und Romanisten.

Publikációk (2013-2023)

Monográfiák

- 1) *Ex eo tempore res esse in vadimonium coepit*. A (peren kívüli) *vadimonium* megjelenése az irodalmi és az epigráfiai forrásokban, Szeged, 2023. 151 p.
- 2) Dologi hitelbiztosítékok az ügyleti gyakorlatban. Kauteláris praxis a préklasszikus és a klasszikus korszakban, Szeged, 2017. 197 p.

Tanulmányok

- 1) A *vas*, a *vadari* és a *vadimonium* eljárásjogi szakkifejezések Plautus műveiben. Adalékok a római perjog történetéhez, in: Állam- és Jogtudomány 2023/2. – (publikálásra elfogadva, megjelenés alatt)
- 2) *Et casu tum respondere vadato debebat, quod ni fecisset, perdere litem*. Ein Interpretationsversuch zu Hor. sat. 1,9,35-37, in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged 13/1. (2023) – (publikálásra elfogadva, megjelenés alatt)
- 3) *Vadatur hic me*. Kísérlet a Plaut. Per. 289 jogi értelmezésére, in: Boóc Ádám – Pókecz Kovács Attila (szerk.): Studia in honorem Éva Jakab, Budapest, 2023. 235-242. pp.
- 4) Spuren des römischen Zollwesens in Pannonien. Inschrift eines Zollsiegels aus Savarien (AE 1968,423), in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged 12/2. (2022), 63-74. pp.
- 5) A *vadimonium* alapjai a formuláris eljárásban, in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged 11/3. (2021), 331-338. pp.
- 6) Adalékok az *in iure* eljárási szak előkészítésének gyakorlatahoz a praetori perben. A TPSulp. 27 exegézise, in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged 11/1. (2021), 71-92. pp.
- 7) Alltäglicher Rechtsstreit zwischen Eigentümer und Wohnrechtsinhaber. Exegese zu D. 8,2,41 pr. (Scaev. 1 resp.), in: Darázs Lénárd *et al.* (szerk.): Neue Grenzen. Humboldt Kolleg 2018, Budapest, 2021. 121-129. pp.
- 8) Személyi Kálmán (1884-1946), in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged 10/1. (2020), 719-732. pp.
- 9) Adalékok a kisajátítás intézményének történeti előképéhez. Építőanyagok 'kisajátítása' az antik Róma állami gyakorlatában, in: Balogh Elemér (szerk.): Számadás az Alaptörvényről, Budapest, 2016. 601-611. pp.
- 10) A családgyermek különvagyon a nem jogász irodalomban (Suet. Tib. 15 és 50), AUB 52 (2015), 73-85. pp.

11) *Lege pignoris emere*. Egy interpretációkísérlet a Paul. 6 resp. D. 20,5,10 fragmentumhoz, in: Földi András *et al.* (szerk.): *Studia in honorem Gábor Hamza*, Budapest, 2015. 283-294. pp.

12) Die Verkaufsabrede beim pignus in Theorie und Praxis, in: Philipp Scheibelreiter *et al.* (Hg.): *Disputationes Tirolenses*, Wien, 2014. 121-135. pp.

13) Zálogjog a Kr. u. I. század szerződési gyakorlatában. A TPSulp. 52 exegézise, in: P. Szabó Béla – Újvári Emese (szerk.): *Universitas „unius rei”*, Debrecen, 2014. 217-240. pp.

14) A lakás bérbeadójának zálogjoga a bérlő vagyontárgyain, in: Jakab Éva – Pozsonyi Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*, Szeged, 2014. 375-386. pp.

15) *A fiducia cum creditore* a klasszikus korszak szerződési gyakorlatában, Szegedi Közjegyzői Közlöny 2 (2013), 41-49. pp.

Recenzió

1) Siklósi Iván: Római magánjog I-II., in: *Jogtudományi Közlöny* 77/11. (2022), 456-459. pp.

Kommentár

1) Az elbirtoklás, in: Wellmann György (főszerk.): *A Ptk. magyarázata IV/VI. Dologi jog*. Budapest, 2021. 119-138. pp. (Petrik Ferenc szövegének átdolgozásával)

Szerkesztés

1) *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*, Szeged, 2014. 516 p. (társszerkesztő: Jakab Éva)

2) *Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római büntetőjog köréből*, Szeged, 2013. 255 p. (társszerkesztő: Molnár Imre)